teataval määral keisri seadusandlikku võimu. Tegelikult ei arvestanud N. edaspidigi kodade soove kuigi suures ulatuses ega otsinud kokkulepet liberaalsete kihtidega. 27 IV 1906 kokkuastunud I duuma hajutati juba paari kuu järel ja 20. II 1907 kokkutulnud II duuma 3½ kuu järel. Olevat põhiseadust rikkudes suurendati 3. VI 1907 ukaasiga aadli esindust duumas teiste rahvaklasside kulul, mille tõttu III (1907—12) ja IV (1912—17) duuma koosseis kujunes palju mõõdukamaks esimeste duumade omast. Kuid vahekord maa ja valitsuse vahel jäi endiselt pinevaks. Peaminister Stolõpin talitas maa rahustamisel äärmise valjusega ja olukord ei paranenud ka pärast Stolõpin'i surma (1911), kuni ilmasõja ajal iseseisvusetu ja passiivselt võõrastele mõjudele alistuva N. valitsuse äärmine saamatus ja korruptsioon isegi mõõduka IV duuma tõukas avaliku opositsiooni teele. 27. II 1917 puhkenud revolutsiooni tagajärjel oli N. 2. III 1917 sunnitud troonilt ära astuma; ta hoiti selle järel Tsarskoje Seloos ja Tobolskis vangis ning tapeti ühes perekonnaga enamlaste poolt Kolčaki pealetungimise ajal Jekaterinburgis ööl vastu 17. VII 1918. — N. ajal jätkub Baltimaal venestamisprotsess, toimudes siiski loiumalt ja väiksema hoogsusega kui senini. Samal ajal sünnivad meie kodumaa siseoludes sügavad muutused. Käsikäes tööstusliku arenguga jaguneb Balti ühiskond. hoopis teravamalt kui siiamaani mitmeks eri ilmega sotsiaalseks klassiks, kelledest igaüks omab erilist klassiteadvust ja klassihuve. Tööstuse tõusengu tagajärjel kujuneb neil ajul, peamiselt Tallinnas, rohkearvuline proletariaat. XIX sajandi lõpul asutatakse Tallinnas rida uusi vabrikuid: »Dviigateli« vagunitehas, Balti puuvilla-vabrik, »Volta« elektrivabrik j. t. Samuti laieneb Tallinna sadama tegevus tunduvalt. Linnatööliste peaelemendi moodustavad maalt linna asunud maatainimesed, kel maal küllaliselt eluvõimalusi ei jätkunud. Senised väärolud kestsid nimelt agraaralal muutmatult edasi. Eesti kub. oli üle ½, Liivi kub. umbes ¾ rahvastikust maata; neist ei leidnud kaugeltki mitte kõik enda tööjõule maal kohast rakendust ja pidid kas välja rändama või linnadesse siirduma; paljud elasid mõisatöölistena või popsidena õieti suures viletsuses. Sajandi lõpul tekkinud põllunduskriisi ajal läksid tuhanded ostutalud haamri alla. Põhja-Eestis oli suur osa talumaast veel müümata ja rendikohtade omanikud olenesid täielikult mõisnikest, kes rendimakse alatasa tõstsid. Kohalikud ja riiklikud maksud lasusid peamiselt talupidajail; samal ajal kuulus mõisnikele rida agraareesõigusi, millede arvu nad eraõiguse alusel veelgi suurendasid talukohtade müügilepingute sõlmimise puhul. Arenenud ühiskondlik eristumine kajastub ka sajandi vahetusel hoogustunud politilises elus. Taluomanikkude ja haritlaste mõõdukamad elemendid leiavad endale energilise juhi J. Tõnisson'is (vt.), kuna radikaalne, osalt sotsialistliku värvusega ollus koondub K. Pätsi (vt.) ja tema 1901. a. asutatud päevalehe »Teataja« ümber. Saksa sotsiaaldemokraatliku parteikirjanduse (vt. Martna) ja Vene vabadusliikumisest mõjustatud üliõpilaste (vt. G. ja K. Ast) kaudu imbuvad nüüd ka sotsialistlikud ideed Eesti haritlaste ridadesse. 1903. a. Tartus asutatud »Uudised« (vt. P. Speek) propageerivad neid ideid alguses poolvargsi, 1905. a. aga juba avalikult. Samal ajal leiab sotsialism pinna ka Eesti tööliskonnas, peamiselt Tallinna asumisele saadetud M. I. Kalinin'i (hiljemini Nõukogude Vene kesktäidesaatva komitee esimees) tegevuse tagajärjel: töötades aa. 1901—04 »Voltas« ja raudtee-töökodades rajab Kalinin Tallinna tööliste keskel terve rea sotsiaaldemokraatlikke ringe. — Eesti ebanormaalseis oludes leidis 1905. a. Vene liikumine elavat vastukaja. Juhtivat ja algatavat osa mängisid siin Tallinna vabrikutöölised »Dviigateli« metallistidega eesotsas, kes olid koondunud Vene sots.-dem. tööliste partei Tallinna komitee ümber. Tallinnas puhkes 1905. a. algusest peale rida streike, esiteks peamiselt tulundusliku, siis aga ikka enam politilise iseloomuga. Streigiliikumine levib ka teistes Eesti linnades, eriti Tartus ja Valgas, kusjuures Lõuna-Eestis juhtiv osa kuulub G. Ast'i j. t. asutatud iseseisvale Eesti sots.-dem. tööliste parteile. Streikide ja streikivate tööliste arvult seisab Eesti 1905. a. Venemaal ühel esimesist kohtadest. Peagi kandus liikumine ka maale, eriti selle järel, kui 16. II 1905 valitsus luba andis kokku tulla oma seisundi üle nõu pidama ja pöörduda palvetega ministrite nõukogu poole. Seda võimalust kasutades korraldati üle terve maa koosolekuid, kus põlevad päevaküsimused läbi harutati ja nende kohta valitsusele märgukirju kokku seati. Märgukirjade nõudmised olid üldiselt mõõdukad: nõuti osavõttu maaomavalitsusest, õiglasemaid rendi- ja müügihindu erapooletu hindamise põhjal, talumaa laiendamist kvoote- ja riigimaade kulul, aadli seisuslikkude eesõiguste kaotamist j. m. Ka tekivad mitmel pool mõisatööliste keskel tulundusliku iseloomuga streigid ja rahutused, milledele aadel mõnes kohas reageerib kasakate päraletoomisega. 1905. a. sügisel omandab liikumine revolutsioonilise ilme. Vene üldstreigist võtavad osa ka Eesti töölised 14—24 X ja osutavad eriti Tallinnas suurt aktiivsust. Tallinnas